

МОВОЗНАВСТВО

УДК 811.161.2'42'373.23:821.161.2«18/19»-32.09 І. Франко

ГЕТЕРОНОМІНАЦІЯ ОСОБИ ЯК ОСНОВНИЙ ЗАСІБ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПЕРСОНАЖІВ (НА МАТЕРІАЛІ МАЛОЇ ПРОЗИ ІВАНА ФРАНКА БОРИСЛАВСЬКОГО ЦИКЛУ)

Олеся СКОЛОЗДРА-ШЕПІТКО

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра української мови,
вул. Університетська, 1, Львів, Україна, 79000,
e-mail: skolozdraolesia@ukr.net*

Розглянуто гетерономінацію особи як важливий засіб характеристики персонажів у малій прозі Івана Франка. З'ясовано, що оніми й апелятиви на позначення осіб утворюють номінаційну лінію персонажа. На прикладі номінацій персонажів різних творів письменника проаналізовано номени відповідно до семантики та стилістичного навантаження в тексті.

Ключові слова: номінація особи, апелятив, літературно-художній антропонім, промовисте ім'я.

До проблем номінації особи в художньому тексті дослідники зверталися завжди. Праці Олександра Потебні, Юрія Карпенка, Олександра Тараненка, Анатолія Нелюби, Тетяни Наумової та ін. свідчать про актуальність подібних досліджень. У сучасному мовознавстві є також кілька розвідок, присвячених проблемам гетерономінації особи в художньому тексті.

Зазвичай під гетерономінацією розуміють таке явище, коли одну й ту ж особу можна іменувати по-різному залежно від мовленнєвої ситуації. Гетерономінація передбачає створення номінаційної лінії персонажів, до якої входять оніми, апелятиви та онімно-апелятивні номінації, тому характеристика героїв за допомогою гетерономінації є багатофокусною. Загалом явище гетерономінації охоплює пряму й непряму номінацію, одноразову (такий номен вжито лише раз для називання героя) та повторну (назва в тексті періодично повторюється), дистантну (номінація «поза очі») і контактну (називання при спілкуванні), онімну й апелятивну, багатофокусну (різні назви персонажів дають різні номінатори) й однофокусну (номінації вживає один номінатор, наприклад, автор або хтось із персонажів).

Актуальність таких досліджень полягає в тому, що явище гетерономінації особи в художньому тексті сприяє розкриттю характерів персонажів, з'ясуванню їхніх соціальних ролей, показує ставлення до іменованого персонажа автора та інших героїв, зрештою, відображає мовностилістичне багатство твору та майстерність письменника.

У цьому ракурсі цікаво простежити гетерономінацію особи в малій прозі Івана Франка. За допомогою онімних та апелятивних назв майстер слова вибудовував номінаційну лінію персонажів, яка є важливим засобом всебічної характеристики героїв.

Особливо цікавою є номінація осіб у тематично споріднених оповіданнях І. Франка «Навернений грішник» і «Яць Зелепуга», у яких розкрито «психологічні проблеми, що постають при зіткненні хліборобського життя з силою капіталізму» [15, т. 39, с. 43]. В основі сюжету обох оповідань лежить «промислового гарячка», яка одних збагатила, а інших довела до зубожіння, божевілья та смерті. І. Франко як майстер слова зумів ці проблеми передати не лише шляхом опису подій та фактів, але й крізь призму номінації осіб.

Оповідання «Навернений грішник», як зазначив Іван Денисюк, за своєю розлогістю наближається до повісті [2, с. 99], має розгалужену систему персонажів, а отже, багате на номінацію осіб.

Головного персонажа твору І. Франко наділив номеном *Василь Півторак*. Прізвище героя *Півторак* виконує у творі функцію характеристики персонажа. Воно утворене від слова *півторак* – «усе мірою в півтора» [10, т. III, с. 157]. Цей літературно-художній антропонім (ЛХА) також можна мотивувати фразеологізмом «Півтора людського», який означає «щось нерозумне» [15, т. 2, с. 630]. Уперше про це сказав Тарас Пастух. Власне така мотивація антропоніма, на нашу думку, найімовірніша, адже вся поведінка Василя від початку була нерозумною: він разом зі синами взявся добувати нафту на своїй землі, але, не маючи досвіду і грошей, не витримав конкуренції і втратив землю, хату та інше майно. У творі неодноразово наголошено на нерозумній поведінці та думках героя: «Ну, – скажете, – добре зробив Василь. Розумно гадкував. Добре, та не найліпше! Розумно, та не зовсім!» [16, т. 14, с. 308], «Ну, – скажете, – хіба не розумно радив Василь? Розумно, та не зовсім!» [15, т. 14, с. 309]. Акцентуючи увагу на необдуманій поведінці Півторака, його син Іван дає йому назву *голова стара, нерозумна* [15, т. 14, с. 329]. Така поведінка і становище персонажа викликають співчуття, тому при мотивації прізвища *Півторак* у читача може виникнути й віддалений, але естетично ефективний асоціативний рух до слова *неборак* – «людина, становище або вчинки, дії якої викликають співчуття» [6, с. 160]. На таку асоціацію читача насамперед наштотує автор, неодноразово вживаючи для номінації персонажа слова *неборак, небо-рака* [15, т. 14, с. 322], *бідолаха* («бідна нещасна людина» [12, т. I, с. 178]) [15, т. 14, с. 312], *бідолаха Василь* [15, т. 14, с. 317], *Василь-бідолаха* [15, т. 14, с. 343], *бідолашиний отець* [15, т. 14, с. 347], номені з компонентами *бідний* («який викликає співчуття, нещасний, бідолашиний» [12, т. I, с. 177]) – *бідний Василь* [15, т. 14, с. 314], *бідний хлібороб* [15, т. 14, с. 310], *бідний Півторачище* [15, т. 14, с. 354] та *нещасний, нещасливий – нещасний батько* [15, т. 14, с. 314], *нещасливий Василь* [15, т. 14, с. 359], *нещасливий отець* [15, т. 14, с. 314].

Співчуття до персонажа передано також літературно-художніми антропонімами, які, на перший погляд, мають згрубілий відтінок, про що свідчить наявний у них пейоративний суфікс **-ищ(е)**, проте вжиті поряд із цими онімами означення *бідний, сердешний* вказують на те, що номені передають позитивне ставлення номінатора до іменованого: *бідний Півторачище* [15, т. 14, с. 354], *сердешний Васище* [15, т. 14, с. 343], *Васище* [15, т. 14, с. 332]. У такому ж значенні вжито й апелювативну номінацію *старий пиячище* [15, т. 14, с. 346], оскільки номінатором тут постає рідний син Півторака Іван, який любив і поважав батька: «Гнів і обурення оволоділи Іваном в першій хвили. “Старий пиячище!” – воркнув він сам до себе, але в тій же хвилі почув глибокий, сердешний жаль за батьком...» [15, т. 14, с. 346].

У ситуації негативної комунікації між жидом Шмілом та Василем, перший використовує для Півторака в ролі номінацій такі лайливі слова: *п'як* [15, т. 14, с. 342], *дагмоїд* (дармоїд)

[15, т. 14, с. 343], *п'як якесь* [15, т. 14, с. 343], *п'яцисььце якийсь* [15, т. 14, с. 354], *паскудник* [15, т. 14, с. 364]. Лайку при номінації також використовує панотець, називаючи його *п'ячиськом негідним* [15, т. 14, с. 353].

Власні імена синів Півторака – *Сень*, *Іван* та *Михайло* виконують у творі лише номінативну функцію. У ситуації інтимного спілкування між батьками та дітьми перші часто вживають демінутивні варіанти імен *Сень*, *Михайлик*, *Івась*, *Іваночко*, які виконують емотивну функцію. Для Івана зафіксовано ще такі онімні номінації: *Іван Півторак* [15, т. 14, с. 363], *Півтораків Іван* [15, т. 14, с. 330], *Півтораків Йван* [15, т. 14, с. 365]. Як уже було зазначено вище, прізвище *Півторак* часто асоціюється в читачів зі словом *неборак* і викликає співчуття до іменованого, що також підтверджують інші номінації: *бідний Іван* [15, т. 14, с. 323], *бідний хлопець* [15, т. 14, с. 322], *бідний парубок* [15, т. 14, с. 325], *бідолаха Іван* [15, т. 14, с. 321], *Іван-бідолаха* [15, т. 14, с. 334], *бідолашний парубок* [15, т. 14, с. 343], *нещасний парубок* [15, т. 14, с. 366].

У ситуації негативної комунікації між Іваном і його батьком Василем, останній у пориві лютості на сина при номінації використовує лайливі слова. До такого стану номінатора довели складні життєві обставини – втрата дружини, двох синів, землі, погорда односельчан, постійне цькування панотця тощо. Доведений до відчаю, Василь за найменшого подразнення навіть рідного сина називає образливими лайливими словами. У номінації *погана скотина* репрезентовано значення – «підла людина» [12, т. IX, с. 307], «невдячна людина»: «Ах ти, **погана скотино**, негіднику якийсь, та на свого тата, що тя згодував і виховав? То ти ми ся тепер, на старості літ так відплачуєш...» [15, т. 14, с. 333]. Компонент номінації *погана*, вжитий у значенні «нікчемний, підлий» // «який викликає ненависть» [12, т. VI, с. 701] посилює негативну експресію, оскільки повторює значення слова *скотина* “підлий” і передає лютість персонажа, про що свідчить подальший контекст: «Василь, говорячи тоті слова, впадав щораз в більшу лютість» [15, т. 14, с. 333].

Зафіксовано дві лайливі номінації зі словом *щенюк*, утвореним від лексеми *щенья*, що має переносне значення «дуже молода, недосвідчена людина» і позначене ремаркою «лайливе» [12, т. XI, с. 581]. Негативна експресія номінації *щенюк поганий* посилюється компонентом *поганий* «підлий» [12, т. VI, с. 701], а номінації *щенюк якийсь* – неозначеним займенником *якийсь*, що вказує на «риси людини, які викликають незадоволення» [12, т. XI, с. 637]). Василь, думаючи, що Іван його зрадив і наговорив на нього панотцеві, вживає для номінації сина лайку *гадина* [15, т. 14, с. 332] (зневажливе «огидна, підступна людина» [12, т. II, с. 10]), *гадина сороката* («строката» [12, т. IX, с. 464]), *виродок гадючий* [15, т. 14, с. 333] (*виродок* – «людина, що втратила кращі якості; недолюдок» [12, т. I, с. 473], *гадючий* – «який таїть у собі небезпеку; віроломний» [12, т. II, с. 11]), *вирід поганий* [15, т. 14, с. 334] (*вирід* – «виродок» [5, ч. 1, с. 107]), *погана скотина* [16, т. 14, с. 333], *скотина якась* [15, т. 14, с. 332] (*скотина* – лайливе «про підлу людину» [12, т. IX, с. 307]), *негідник якийсь* [15, т. 14, с. 333], *поганин* [15, т. 14, с. 334], *дурень* [15, т. 14, с. 327], *мерзенник* [15, т. 14, с. 334] (від слова *мерзенний* – лайливе «підлий, негідний» [12, т. IV, с. 676]).

Як і в інших творах бориславського циклу, однією із центральних постатей оповідання є єврей-підприсмець Шміло, який обманом і хитрощами забрав усе майно Василя Півторака. Крім антропоніма *Шміло*, для цього персонажа зафіксовано ще онімно-апелятивні номінації *жид Шміло* [15, т. 14, с. 324], *пан Шміло* [15, т. 14, с. 364], *довгий рудобородий Шміло* [15, т. 14, с. 336], *довженний рудобородий Шміло* [15, т. 14, с. 339], *худий капровий жид Шміло* [15, т. 14, с. 324]. Проте найчастіше в ролі номінації Шміла фігурують лайливі та

зневажливі слова: *жидюга* [15, т. 14, с. 311], *хитрий жид* [15, т. 14, с. 326], *хитрий жидюга* [15, т. 14, с. 342], *ненависний жидюга* [15, т. 14, с. 336], *злодій* [15, т. 14, с. 311], *нехрист* [15, т. 14, с. 311], *поганець* [15, т. 14, с. 311], *собака* [16, т. 14, с. 311] (зневажливе, лайливе «про злу, жорстоку, недоброчливу та ін. людину» [12, т. IX, с. 430–431]), *жидівська морда* [15, т. 14, с. 341]. Отож, усі номінації для Шміла вказують на національність (*жид Шміло, жидюга, хитрий жид, хитрий жидюга* та ін.); інше, ніж в українців віросповідання (*нехрист*), внутрішні риси (*хитрий жид, хитрий жидюга, собака*), зовнішність (*довгий рудобородий Шміло, довжений рудобородий Шміло, худий капровокий жид Шміло*).

Загалом оповідання «**Навернений грішник**» багате на номінацію особи. ЛХА у творі відіграють функцію характеристики персонажа (для головних героїв) та номінативну функцію (для епізодичних персонажів). Антропонімна номінація у творі доповнена апелятивами, які всебічно характеризують героїв і допомагають визначити мотивацію ЛХА.

В оповіданні «**Яць Зелепуга**» зафіксовано також чимало номінацій, оскільки у творі задіяно багато персонажів. Усі назви для головного персонажа Зелепуги за смисловим навантаженням умовно можна поділити на два блоки, в межах яких зреалізовані значення «недосвідченість» та «вбогість», що викликають в інших героїв різне ставлення до іменованого персонажа: осуд, ненависть, зневагу, співчуття [9, с. 247].

До першого блоку насамперед зараховуємо домінантну номінацію *Яць Зелепуга*. Обидва компоненти цієї двослівної номінації для головного персонажа мають яскраво виражені конотації. У власному імені *Яць*, що є демінутивним діалектним варіантом імені *Яків*, заховане значення «він іде слідом» [9, с. 98]. Справді, *Яць* хотів піти слідом за жидами, добуваючи кип'ячку: «А ви думали, що як? Коплете ви, чому ж бо й я не мав копати?» [15, т. 16, с. 344]. Але він був недосвідчений у цій справі, бо до цього ще ніхто з хлопів цим не займався. Щоби передати цю недосвідченість персонажа, І. Франко використав не лише такі прийоми, як слова автора («**Перший хлоп** взявся до такого діла, котре досі жиди вважали за свою виключно привілеگیю» [15, т. 16, с. 356]) та репліки персонажів («...ох, то не ваша голова до такої роботи, бігме, не ваша голова» [15, т. 16, с. 345]). Письменник цю інформацію закодував у прізвисьці героя *Зелепуга*, яке утворено від апелятива *зелепуга* – «недостиглі вишні» [3, т. 3, с. 258], «зелений, недозрілий фрукт» [17, с. 222], «недостиглий плід» [18, с. 127]. Для постаті *Яця* притаманними є конотації недостиглості, недозрілості. «Цей персонаж є “незрілим” для ведення гешефтів та оборудок, тому й стає жертвою спритного обману Менделя (той купує у *Яця* три ями кип'ячки за ціну, у сто раз меншу від домовленої)» [6, с. 157].

Контекстними синонімами до номена *Зелепуга* є апелятивні номінації *безум, дурень* [15, т. 16, с. 342], *старий безум* [15, т. 16, с. 352], *старий дурень* [15, т. 16, с. 336], *дурний хлоп* [15, т. 16, с. 374] та онімно-апелятивні номінації *безум Зелепуга* [15, т. 16, с. 356], *дурень Яць* [15, т. 16, с. 352], *напівдурілий Яць* [15, т. 16, с. 371]. Словник фіксує таке значення слова *безум*: діалектне «безумець» [12, т. I, с. 151], тобто «людина, що втратила розум», «людина, що діє нерозсудливо» [12, т. I, с. 151]. Сема «нерозумна людина» репрезентована й у номінації *дурень* – «розумово обмежена, тупа людина» [12, т. II, с. 437]. Про напівбожевілля *Яця* від того, що добувся кип'ячки, свідчить і контекст твору: «Що *Яць* в тій хвилі не **збожеволів**, що з радості не впав до ями – се було правдиве чудо... Але по хвилі остовпіння найшла на нього правдива **шальга**» [15, т. 16, с. 369], «*Швагрова* [...] бачила виразно, що *Яцеві* почало **баламутитися** в голові...» [15, т. 16, с. 365]. Проте, на нашу думку, такі номінації в сукупності вказують не стільки на відсутність чи обмеженість розуму в людини, скільки на

недосвідченість, на досвідну обмеженість, що й закладено в домінантній назві – *Зелепуга*.

До другого блоку належать номінації *жебрак* [15, т. 16, с. 349], *душа жебрацька* [15, т. 16, с. 349], *жебрацька натура* [15, т. 16, с. 350], *жеброта неполатана* [15, т. 16, с. 350], *нужденний, мізерний хлоп* [15, т. 16, с. 344], які також вступають між собою в синонімічні відношення, що виражено як за допомогою спільнокореневих слів *жебрак, жебрацький, жеброта*, так і з допомогою текстуальних синонімів – *мізерний, нужденний, жебрацький*.

Деякі номінації для Яця передають доброзичливе ставлення, співчуття персонажів до іменованого. Сюди належать назви *неборака* [15, т. 16, с. 344], *неборак* («людина, становище, вчинки або дії якої викликають співчуття» [12, т. V, с. 250]) [15, т. 16, с. 352], *бідолаха* («бідна, нещасна людина» [12, т. I, с. 178]), *добра душа* [15, т. 16, с. 364], *нещасний* [15, т. 16, с. 375].

У ситуаціях негативної комунікації часто в ролі номінації фігурує лайливе слово або слово, яке у словнику має ремарки *зневажливе, іронічне*. Наприклад, родич Недоварений вживає для Яця номінації *швагерок* [15, т. 16, с. 355], *швагерок коханий* [15, т. 16, с. 349], *братчик* [15, т. 16, с. 352] (демінутивні форми цих номінацій виражають іронічне ставлення до іменованого персонажа), *душа жебрацька, жебрацька натура, жеброта неполатана*, лайку для номінації Яця використовує також єврей Мендель – *гой смердяче* (*гой* – «зневажлива назва неєврея»), слово *смердячий* має ремарку «вживається як лайливе слово» [12, т. IX, с. 397]) [15, т. 16, с. 363] та вартовий – *старий хрін* (лайл. «старий чоловік, дід» [12, т. XI, с. 149]).

Загалом вибір тієї чи іншої номінації для Яця залежить від мовленнєвої ситуації та соціальних ролей, які персонаж виконує в житті. Більшість номінацій для цього героя розкривають такі його характеристики: недосвідченість, бідність та доброта.

Власне ім'я жінки Зелепуги *Євка* – теж промовисте. У його трактуванні можна провести паралель із першою прародичкою Євою. Як і біблійна Єва, яка послухала намови змія, що призвело до великої біди серед людей, так і Франкова Євка послухала солодких слів своїх швагрів і відписала їм власний ґрунт, що призвело до чвар і біди між родичами: «Послухала Євка тих слів, підписала нещасну “цесію”, відібрали брати її земельку батьківську і зараз же продали її жидам під нафтові заводи... Розпочалась правдива війна родинна з звичайними пригодами: сварками, прокльонами, криками на все село і бійками» [15, т. 16, с. 336–337].

Щоб краще зрозуміти ситуацію, у якій було обмануто Яця, І. Франко другорядним персонажам-свідкам дає також промовисті імена: *Яким Дуригрош, Олекса Бовт* та *Грицько Туман*. Наприклад, бориславському війтові дісталось прізвище *Дуригрош*, яке характеризує персонажа за вчинками: *дуригрош* – людина, що видурює гроші будь-яким способом. Яскраву конотацію має також номінація для присяжного – *Олекса Бовт*. Узагалі, *присяжний* – це «помічник сільського старости у Західній Україні» [12, т. VIII, с. 56], тому він повинен захищати людей. Саме через те І. Франко й підібрав таке промовисте ім'я *Олекса*, що означає «захисник» [9, с. 75]. Але насправді цей персонаж своїми вчинками доводить протилежне – він допомагає жидові Менделеві обдурити Яця, тому автор і дав йому прізвище *Бовт*, яке асоціюється з апелятивом *бовт* – «рибальське знаряддя, яким заганяють рибу в сітку» [12, т. I, с. 206]. Саме таким Менделевим знаряддям, з допомогою якого загнали Яця у жидівську сітку, був Олекса Бовт. Натяк на асоціацію Яця з рибою у сітці знаходимо вже на початку оповідання, коли він обдумував свої подальші дії: «Бився неборак, як риба в сіті, шукаючи способу, як би поставити на своїм без багацької заповоги» [15, т. 16, с. 353]. Третью свідкові І. Франко дав номінацію *Грицько Туман*. В імені *Грицько*, що є демінутивною

формою імені Григорій, заховано значення «той, хто не спить, пильнує» [9, с. 47]. Названий персонаж, як свідок, повинен був пильнувати, щоб підписання контракту було виконано чесно. Проте він не виконав своєї функції, про що свідчить контекст твору і прізвище персонажа *Туман*, що асоціюється з апелятивом *туман* – «дурень» [12, т. X, с. 316–317], «недотепа» [17, с. 257–259]. Це прізвище можна мотивувати й іншим значенням апелятива *туман* – «те, що перешкоджає правильному сприйманню дійсності» [12, т. X, с. 316–317]. Справді, Грицько був одним із тих, які обдурили Яця, які «напустили йому тумана».

У творі зафіксовано також прізвисько *Недоварений*, яке мотивоване ситуацією, що склалася у житті персонажа, «котрому жінка окропом ноги обварила і котрого через те в цілім Бориславі прозвали Недовареним» [15, т. 16, с. 348].

Окрім персонажів-українців, у творі задіяно також два представники єврейської національності, які є виразниками різних світоглядів, хоч і належать до однієї нації. «Автори намагаються здебільшого добирати своїм персонажам-неукраїнцям такі ЛХА, які б містили у своїй структурі якісь специфічні риси» [1, с. 24], притаманні для мови нації, до якої належить іменованний персонаж. Мендель Лямпенліхт – це типовий для української літератури персонаж-єврей, для якого основне в житті – це збагачення, навіть ціною людської смерті. Йому не притаманні гуманність і співчуття, у цієї особи дуже **мало людського**, тому, очевидно, І. Франко й дав йому таке промовисте ім'я – *Мендель*, що означає «**маленька людина**» [7, с. 117]. Щодо прізвища персонажа, то воно містить натяк на подальший вчинок іменованого персонажа. З німецької *Lampe* – «лампа» [4, с. 155], *licht* – «світло» [4, с. 160], тому номінація *Lampenlicht* означає «світло лампи». Саме з допомогою вогню (світла) з лампи (каганця) Мендель позбувся Яця, спаливши його.

Ще один персонаж у творі – єврей Юдка Либак, який зображений як позитивний персонаж, якому притаманні загальнолюдські цінності. Його прізвисько *Либак* утворене від апелятива *либак* «робітник, що видобував нафтопродукти найпримітивнішим способом» [12, т. IV, с. 482] і характеризує персонажа за родом заняття. Сам автор вказує на таку мотивацію антропоніма у примітках. Проте для цієї назви можна вивести й додаткову мотивацію. Багато єврейських імен мають корінь *Либє*, що означає «улюблений, коханий» [7, с. 117]. Про те, що Юдку всі любили за його доброту, вбогість і допомогу, свідчить контекст твору: «Сміялися з його незграбного вигляду, але **любили** (жирний курсив мій. – *О. С.-Ш.*) його за його доброту...» [15, т. 16, с. 354].

Промовистими ЛХА наділено персонажів оповідання «**Полуйка**», в якому зображено постаті двох конкурентів – євреїв Йойни та Нути Грауберга. У цілому в оповіданні створено загальний образ єврея-підприємця. Одним із головних засобів цього образотворення є номінація особи. «Національно значущі» ЛХА *Гершко* [15, т. 21, с. 9], *Мошко* [15, т. 21, с. 9], *Сура* [15, т. 21, с. 9] виконують в оповіданні функцію узагальнення, про що свідчить контекст твору: «Ого, у **Гершка** чи то у **Мошка** позавтру полуйка буде» [15, т. 21, с. 9], «Але ж бо ти файно виглядаєш! Ай-ай, твоя рідна **Сура** тебе не пізнає!» [15, т. 21, с. 9]. ЛХА *Йойна* та *Нута Грауберг* відіграють у творі також функцію характеристики персонажа. Наприклад, в антропонімі *Йойна* (демінутивний варіант імені Йона) актуалізовано доантропонімне значення імені – «голуб» [14, с. 164]. Така власна назва має натякати насамперед на зовнішність персонажа, у якій домінував сивий колір (голуби також найчастіше бувають сивого кольору), про що свідчить прізвисько персонажа *Йойна з трьома бородами*, появу якого автор пояснює так: «Якось він (Йойна. – *О. С.-Ш.*) дивно прозивався, але ми прозивали його «**Йойна з трьома бородами**», бо мав бороду, розділену на три косми, та й то середній був чорний,

а два крайні сиви» [15, т. 21, с. 10]. Хоча власна назва персонажа й означає «голуб», однак в інших персонажів зовнішній вигляд Йойни швидше асоціюється із гривою (діалектне «сіро-жовтою» [12, т. II, с. 166]) гускою. Таке порівняння має яскраво виражений іронічний відтінок.

На сірому кольорі акцентує увагу також номінація *Грауберг*, доантропонімне значення якої «сіра гора» (пор. з нім. Grau – «сірий» [4, с. 119], Berg – «гора» [4, с. 50]). Можливо, вказівка на сірий колір подана тому, що саме такого (сірувато-рудувато-чорнувато) кольору було основне багатство обох євреїв – нафта. Компонент номінації *Грауберг берг*, мабуть, вказує на те, що Нута, на відміну від Йойни, викопав гору («багато чогось» [12, т. II, с. 125]) нафти, причому на горбі («Не минули два дні, коли в Нутовім закопі на **горбі** показалася кип'ячка» [15, т. 21, с. 14]).

Оповідання «**Задля празника**» описує реальні події 1880 року, коли австрійський цісар, подорожуючи Галичиною, відвідав фабрику парафіни й церезини біля Дрогобича. Головним і єдиним поіменованим персонажем твору є пан барон *Леон Гаммершляг*. Обидва ЛХА є промовистими. Наприклад, власне ім'я *Леон*, доантропонімне значення якого – «лев» [14, с. 192], вказує на соціальний стан іменованого персонажа, оскільки викликає в читача асоціації з левом – царем звірів. Леон Гаммершляг був власником фабрики, а отже, був для робітників роботодавцем, особливо, від якої залежало життя багатьох людей. Прізвище персонажа *Гаммершляг* з німецької мови *der Hammer Schlag* означає «удар молота». Вибір такого ЛХА можна мотивувати вчинком персонажа, коли він наказав вирахувати гроші з робітників за одяг, який перед приїздом цісаря видав їм безкоштовно і за який робітники працювали після роботи. Такий вчинок барона сильно, немов молот, вдарив по кишенях робітників.

Окрім цих антропонімів, для Леона Гаммершляга зафіксовано ще прізвисько *Помпа* [15, т. 18, с. 316], яким його називали робітники, очевидно, за те, що він фукав на них свій гнів: «Ов, щось там мусило попусуватися, коли **помпа** не фукає, – жартували робітники, що між собою називали принципала **помпою**» [15, т. 18, с. 316], «Вифукавши свій гнів, пан принципал знов розпогодив і прояснив своє обличчя» [15, т. 18, с. 316]. Також, прізвисько можна мотивувати й іншими значеннями апелятива *помпа*: 1) «насос для викачування чи нагнітання рідини або газу» [12, т. VII, с. 135]; 2) «урочистість, пишнота, розрахована на зовнішній ефект» [12, т. VII, с. 135], оскільки нерідко семантична ємність антропоніма обумовлюється кількістю значень і відтінків значень слова, які реалізуються в назві. Якщо взяти до уваги перше значення, то, справді, барон був для робітників тим насосом, який викачував з них сили, здоров'я та зароблені гроші. З іншого боку, Леон Гаммершляг, хоча чи добитися баронського титулу, силами робітників показав перед цісарем чисту, гарну фабрику з прекрасними умовами праці та проживання для робітників. Проте це був лише зовнішній ефект, який протривав усього кілька днів.

Цікаво простежити у творі те, як змінюється номінація особи відповідно до зміни соціального стану. До одержання титулу барона персонажа називали *Ляйб Гаммершляг*, а після титулування він наказав іменувати себе *паном бароном Leo von Гаммершлягом*: «Відтепер я вже не простий **Ляйб Гаммершляг**, але **пан барон Leo von Гаммершляг**» [15, т. 18, с. 317]. Зафіксовано також три апелятивні номінації, які вказують на соціальний стан персонажа: *пан принципал* [15, т. 18, с. 309], *пан барон* [15, т. 18, с. 316], *новоспечений барон* [15, т. 18, с. 309].

Оповідання «**Ріпник**», яке має дві редакції (1876 року і 1899 року), порівняно небагате на номінацію осіб, але наявні в ньому номени відіграють номінативну функцію та функцію

характеристики персонажів. Для аналізу обрано другу редакцію твору, оскільки це є остання воля автора, а також тут задіяно більше персонажів, відповідно, є більше номінативних одиниць. Головними героями твору є ріпник Іван, який прогайнував батьківське господарство й пішов у Борислав на роботу, де потрапив під вплив вільного життя ріпників; сільська дівчина Фрузя, котра через велику любов до Івана покинула батьків і пішла за ним до Борислава, наймичка бориславського корчмаря Кирницького Ганка та касир Мендель.

Для головного героя твору автор вибрав ім'я *Іван*, яке виконує у творі номінативну функцію та функцію узагальнення, оскільки такий антропонім – один із найуживаніших в Україні, а отже, така номінація мала б натякати читачеві на поширеність таких випадків, що трапився з Іваном.

У виборі власних імен для Фрузі та Ганки можна побачити принцип енантіосемії внутрішньої форми імен та характерів персонажів. Ім'я *Фрузя* (пестливий регіональний варіант імені Єфросинія) етимологічно означає «радісна», «весела» [14, с. 135], але насправді Фрузя, відколи прийшла до Борислава, була постійно сумною, оскільки відчувала, що Іван її не любить: «Її **сумне, тужливе** (жирний шрифт мій. – *О. С.-Ш.*) око слідить за бистрими рухами ігли» [15, т. 21, с. 29], «Мовив, що Ганка йому не в голові, – снує вона **невеселі думки**» [15, т. 21, с. 29].

Доантропонімне значення імені ще однієї героїні *Ганки* (регіональний демінутивний варіант імені Ганна) – «лагідна», «милосердна», «мила» [14, с. 81]. Проте й зовнішній вигляд, і поведінка свідчать про грубість її натури: «Се була дівчина з того самого села, що Фрузя й Іван. Здорова, червонолиця, з витріщеними очима і грубими губами, вона була правдивим силачем супроти худой, помарнілої Фрузі... Се була одна з тих грубих натур, у котрих душі не доколупаєшся» [15, т. 21, с. 31]. У розмові з Фрузею Ганка виявляє риси характеру, цілком протилежні до лагідності та милосердя: вона зневажає Фрузю, прилюдно її ображає, і, врешті-решт, не маючи найменшого милосердя до нещасної дівчини, кидає непритомну Фрузю у яму з водою. У ситуації негативного спілкування Фрузя називає Ганку лайливим словом *помийниця* [15, т. 21, с. 32], яке містить вказівку на рід заняття героїні, яка служила у пана Кирницького (пор. *помийниця* – зневажливе «жінка, яка служить у кого-небудь дома; наймичка» // Уживається як лайливе слово [12, т. VII, с. 118]). Також зафіксовано для Ганки назву *Ганка круглолиця* [15, т. 21, с. 25], яка змальовує зовнішність героїні.

У другу редакцію твору І. Франко ввів ще одного персонажа – касира-єврея Менделя, який облесливо поведився з робітниками, особливо з Іваном, увійшов у довіру до нього, давав поради, за що Іван називав його *цирим чоловіком* [15, т. 21, с. 50]. Проте він виявився підлим і підступним, оскільки спричинився до Іванової смерті заради 200 ринських, які Іван тримав у нього, тому І. Франко й наділив його таким промовистим іменем *Мендель*, що означає «маленька людина» [13, с. 117], оскільки в його душі і було мало людського.

Отже, явище гетеронімації особи в канві художнього тексту є одним із найважливіших засобів характеристики персонажів, оскільки кожна номінація залежно від мовленнєвої ситуації виконує не лише номінативну, але й характеристичну та текстотвірну функції. Літературно-художні антропоніми для більшості персонажів виявилися промовистими, що підтвердили контексти творів та апелювали на позначення осіб.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Белей Л. О.* Функціонально-стилістичні можливості української літературно-художньої антропонімії XIX–XX століття / Л. О. Белей. – Ужгород, 1995.
2. *Денисюк І. О.* Розвиток української малої прози XIX – поч. XX ст. / І. О. Денисюк. – Львів : Академічний експрес, 1999.
3. Етимологічний словник української мови : у 7 т. – К., 1985.
4. Новий німецько-український і українсько-німецький словник / [уклад. В. Ф. Малишев, В. А. Кібенко]. – Харків: «Промінь», 2010.
5. *Онишкевич М. Й.* Словник бойківських говірок / М. Й. Онишкевич. – К., 1984. – Ч. 1–2.
6. *Пастух Т.* Конотації прізвищ та імен персонажів у прозі Івана Франка / Т. Пастух // Українське літературознавство : зб. наук. праць. – Львів, 2006. – Вип. 68. – С. 153–162.
7. Системы личных имен у народов мира. – М. : Наука, 1989.
8. *Сколоздра О. Р.* Номінаційне поле оповідання Івана Франка «Яць Зелепуга» / О. Р. Сколоздра // Текст як об'єкт лінгвістичного дослідження і засіб навчання мови : зб. наук. доповідей : у 2 т. Т. 2. – Полтава, 2007. – С. 247–250.
9. *Скрипник Л. Г.* Власні імена людей : словник-довідник / Л. Г. Скрипник, Н. П. Дзятківська. – К., 1986.
10. Словар української мови : у 4 т. / збір. ред. журн. «Киевская Старина»; упоряд. з додатком власного матеріалу Б. Грінченко. – К., 1907–1909.
11. Словник синонімів української мови : у 2 т. / А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк, С. І. Головащук та інші. – К., 2001.
12. Словник української мови : в 11 т. Т. I–IX. – К., 1970–1980.
13. Справочник личных имен людей народов РСФСР. – 4-е изд. – М., 1989.
14. *Трійняк І. І.* Словник українських імен / І. І. Трійняк ; [відп. ред. І. М. Железняк]. – К., 2005.
15. *Франко І.* Зібрання творів : у 50 т. / І. Франко ; [редкол.: Є. П. Кирилюк (голова) та ін.]. – К., 1976–1986.
16. *Чучка П. П.* Прізвища закарпатських українців: Історико-етимологічний словник / П. П. Чучка ; [наук. ред. член-кор. НАН України В. В. Німчук]. – Львів, 2005.
17. *Шило Г.* Наддністрянський регіональний словник / Г. Шило ; [відп. ред. Л. Полюга, Н. Хобзей]. – Львів, 2008. – (Серія «Діалектологічна скриня»).

Стаття надійшла до редакції 21.10.2014

Прийнята до друку 26.10.2014

HETERONOMINATION OF THE PERSON AS A BASIC MEANS OF PERSONAGES' CHARACTERIZATION (BASED ON IVAN FRANKO'S SHORT PROSE, BORYS LAV CYCLE)

Olesia SKOLOZDRA-SHEPITKO

*Ivan Franko National University of Lviv, Department of the Ukrainian Language,
1, Universytets'ka Str., Lviv, Ukraine, 79000,
e-mail: skolozdraolesia@ukr.net*

The article examines the heteronomination of the person as an important means of personages' characterization in Ivan Franko's short prose. It has been ascertained that onyms and appellatives referring to a person form the personage's nomination line. Based on the personages' nomination

from various writer's works, the nomens have been analyzed in view of their semantics and stylistic load in the text.

Numerous examples testify that the phenomenon of person's heteronomination in the plot of the literary text is one of the most important means of personage characterization as each nomination, depending on its speech function, performs not only nominative, but also characterizing and text-forming functions. Literary-fictional anthroponyms have proved expressive for most of the characters, which is corroborated by the works' contexts and appellatives referring to a person.

Keywords: nomination of a person, appellative, literary-fictional anthroponym, expressive name.